

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halk Kitaplarını Modernleştirme Çabaları

Serdar ÖZTÜRK

Giriş

Peter Burke (1996) Yeniçağ başında Avrupa'da eğitimli nüfusun, eğitimsiz nüfusun düşünce ve değerlerini değiştirmeyi, -Viktorya çağındakilerin söylemiyle- ve "düzeltmeyi" amaçladığı sistematik girişimlere "halk kültürü reformu" adını vermektedir (127-8). Luther'in gençleri aşk şarkılarından ve şehvet dolu şiirlerden uzak tutacak ve onlara değerli bir şeyler öğretecek "ilahi koleksiyonlar", halk kültürü yerine konulmak istenilmekteydi. Geleneksel halk kültürünün olumsuz olarak algılanan yönlerini arındırma girişimleri bastırma ve denetim ağırlıklı yöntemler içermekteydi. Avrupa'da geleneksel halk kültürüne ilişkin bu reformlar 1650'ye kadar büyük oranda tamamlandı, ancak büyük şehirlerden, ana yollardan ve ana dillerden uzak yerlerde yaşayanlara ulaşamadı (236; 252; 267). 1800'lerin başında halk kültürü alanındaki reform çabaları uzak yerlerde yaşayanları da etkisi altına aldı (207-8). On dokuzuncu yüzyılın başına geldiğinde halk kültürü reformunun bir boyutu olan halk kitaplarını yenileme, değiştirme ve yeni halk kitaplarını geniş toplum katmanlarına yayma girişimleri büyük oranda tamamlandı. Bu dönemde sözlü kültür yerini giderek kitap basımcılığının ve basın faaliyetlerinin yer aldığı yazılı kültüre bıraktı. Toplum, on beşinci yüzyılın ortasında basımcılık ve on yedinci yüzyılın başında basın faaliyetlerinin devreye girmesiyle yayılan yazılı kültürü, on dokuzuncu yüzyıla geldiğinde artık iyiden iyiye içselleştirmeye başlamıştı (Sanders, 1999: 64).

Avrupa’da bu sürecin yaşandığı hatta tamamlandığı dönemlerde ise Osmanlı İmparatorluğu’nda sözlü kültür olanca canlılığıyla yaşanmaktaydı. Sözlü kültür bütün ağırlığıyla geniş toplum katmanları arasında etkisini sürdürmekte, toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklanmayan ilkel ve yetersiz bir kitap basımcılığı ve henüz başlamayan Türkçe basın faaliyetleri İmparatorluğa damgasını vurmaktaydı. Sözlü kültür taşıyıcıları olan aşık ve meddahlar Osmanlı İmparatorluğu’ndaki toplumsallaşma mekanlarında bir araya gelen geniş toplum kesimlerinde halen geleneksel hikaye ve destanlar yaymaktaydılar (And, 1963-64: 31; Boratav, 1982: 498-9; Nutku, 1997: 4; Kaya, 2004: 29).

Bu makalenin konusunu Avrupa’daki siyasal iktidarların giriştikleri halk kültürü alanındaki reformların bir parçası olarak halk kitaplarını düzenlemeye yönelik müdahalelerinin Türkiye’de aldığı biçim oluşturmaktadır. Halk kitapları alanında Avrupa’daki benzer bir mücadele Türkiye’de görülmüş müydü? Şayet halk kitaplarını reforme etme/modernleştirme yoluna girilmişse bu süreç ne zaman başlanmış, nasıl bir seyir izlemiş ve nasıl sonuçlanmıştı? Aydınların halk kitaplarının modernleştirilmesi konusundaki tavırları neler olmuştu? Bu makalenin ana konusunu bu sorulara verilecek yanıtlar oluşturmaktadır. Avrupa’da on dokuzuncu yüzyıl başında tamamlanmış halk kitaplarını reforme etme çabasının Türkiye’deki gelişimi bulunmaya çalışılmaktadır. Makalede önce halk kitaplarının özellikleri hakkındaki bilgi verilmekte, daha sonra onları modernize etme çabaları ele alınmaktadır.

Halk Kitaplarının Özellikleri

Halk kitaplarının içeriklerini destanlar ve hikayeler oluşturur. Halk hikayeleri birkaç türe ayrılabilir. Arap-Acem klasik edebiyatından geçmiş olanlar *Leyla ile Mecnun*, *Ferhad ile Şirin*; bazı halk şairlerinin hayatları çerçevesinde dönenler *Aşık Kerem*, *Aşık Garip* adlarını taşımaktadır. *Tahir ile Zühre* ile *Şah İsmail* gibi eserlerin kökenleri bilinmemektedir (Boratav, 1984: 18-19). 1929’da yazan Otto Spies’e göre halk kitaplarının sayısı 15’tir (Spies, 1941: 9). 1937’de İçişleri Bakanlığı’nca yapılan bir sınıflama ise *halk kitapları* adı altında toplanan eserlerin sayısınının 70 olduğunu gösterir¹ (*Kurun; Akşam*, 16.5.1937).

Halk kitapları, anonimdir. Kitaplar yazarlarıyla birlikte anılmazdır. Buna uyumlu olarak, hikayelerde kullanılan dil de anonimdir, basittir, sadedir:

¹ Güloğul’un sınıflamasına göre bu eserler toplam altı çeşide ayrılabilir: 1- Aşk Masalları: *Kerem, Garip* gibi. 2- Milli Cenk ve Kahramanlık Kitapları: *Köroğlu* gibi. 3- Dini Cenk Hikayeleri: *Hazret-i Ali Cenkleri, Battal Gazi* Hikayesi gibi. 4- Birinci, İkinci Hatta Bazen Üçüncü Gruptakiler Örnek Alınarak “İcad edilmiş Yeni Hikayeler”: *Aşık Garip Oğlu*, Yazar Muharrem Zeki Korgunal, 1936, Emniyet Kütüphanesi; *Aşık Garib’in Torunu*, aynı yazar, 1936, aynı yerde; *Şah İsmail’in Torunu*, adlı kitaplar gibi. 5- Taşbasmalardan matbaa basımına geçme şeklinde değil de, doğrudan doğruya *halk ağzından* yeni tarihlerde *tespit edilip* bastırılmış hikayeler: Muharrem Zeki Kargunal tarafından tespit edilmiş (1936) *Bey Böyreğ Hikayesi*; Aşık Kemal ağzından M. Ü. (Murat Uraz) tarafından derlenmiş *Emrah ile Selvi* hikayesi. 6- *Milli Hikayeler* adı altında, basit gerçekçi konuları işlemiş bazı yazarları belli hikayeler (Güloğul, 1937: 115; 32). Pertev Naili Boratav’a göre, bu sınıflama içerisinde “Aşk Masalları”, “Milli Cenk ve Kahramanlık Kitapları” ile “Halk Ağzından Tespit Edilen” eserler halk hikayeleridir (1946: 223).

Halk kitaplarının dili, "kaba dil" yani görgüsüz, tahsilsiz adamın, halkın aşağı tabakasının dilidir. Bilindiği üzere, hiçbir yerde halk diline edebiyat dili arasındaki fark, klasik edebiyatları yalnız münevverlerin malı olan Türklerdeki kadar büyük değildi. Halk dili, henüz, her şeyden evvel halk mahsullerinde bulunmaktadır. Halk kitaplarında hikaye edenin edası, basit ve sade, edebiyat kültürü almışların duygusu için ekseriyetle tamamen iptidaidir. Hikaye edilen şey, tamamen iddiasız, sade ve az kelimeyle anlatılır. Lisan tekellüflerinden ari ve gramer yapısı itibarile basit, hafif ve tasannusuz, iptidai fakat plastik bir halde, hikaye akar gider (Spies, 1941: 49).

Bu eserlerin konuları oldukça "sabit"tir ve birbirine benzemektedir. Anlatılanlar, Otto Spies'e göre, "öteden beri söylenen" temalardan oluşmaktadır: "İki sevgilinin doğmalarından evlenmelerine, murat alıp murat vermelerine, yahut aşk yüzünden ölmelerine kadar devam eden" serüvenler, yiğitlik, mertlik ve mücadele ekseninde işlenmektedir. Kitaplar dört bölümden ("fasıl") oluşmaktadır. İlk bölüm, saltanat içerisinde "dirlik düzen içinde yaşayan padişahların, beylerin ve zengin tacirlerin saadetlerinde" eksik olan "çocuk" konusuna ayrılır. Saltanatın çocuktan başka her şeyi vardır. Asıl hikaye, yenen bir sihirli elma gibi mucizelerle bir çocuğa sahip olmakla başlar. Bu çocuğun büyüdüktan sonra bir genç kıızı veya onun resmini görmesiyle ona aşık olması ikinci bölümü oluşturur. Kıza bazen rüyada aşık olunur. Bu bölümde din dışı davranışlar çoktur. Örneğin aşk yüzünden içki içen aşıklar, "içkinin sihirli kuvvetiyle", "aşklarının tatmininden başka bir şeyi görmez, [onları] özlemez olurlar." Üçüncü bölümde, sevgililerin bir araya gelme mücadeleleri işlenir. Bir araya gelmek ve evlenmek iki sevgili için çok zordur. Çetin sorunların üstesinden gelinmeli, "tehlikeler, engeller aşılmalı, takiplerden ve hücumlardan korunmalı, tılsımlara, devlere" karşı korunmalıdır. Son bölüm, ölüm gibi üzücü veya evlenme gibi mutlu sonla bitebilir (Spies, 1941: 14-20).

Hikaye konularının bu tür "ezeli denilebilecek hakikatler" ile yüklü olması, onlara önemli bir "telkin" gücü vermektedir. Amacına ulaşmak için "bin bir cefaya katlanan insanın sarsılmaz azmi, doğruluğun, iyiliğin, aşkın, haklı isyanların zaferi; bütün bunlarda" "telkin kudreti" ve "ibret dersi gizlidir". Halk hikayelerinin toplumsal olayları ve içinden çıktıkları toplumun egemen fikirlerini malzeme olarak almaları, onların en önemli özellikleri arasında yer almaktadır (Boratav, 1982: 213).

Halk kitaplarında dinsel, teferruat niteliğinde görülür. Otto Spies'a göre halk kitaplarının çoğunluğu dinsel temelli değildi. Kahramanlığın dinsel motifle süslendiği birkaç eser dışında, genel olarak halk kitaplarında hurafe olarak tanımlı unsurların dinsel temellerle ilişkisi zayıftı. Spies bu kitaplarda, dinselliğe ait çok az şeyin bulunduğunu, bir din sıfatıyla İslamiyet'in "teferruat" olarak karşımıza çıktığını yazar. Türk halk kitaplarında saz çalınmakta, içki içilmekte, düğün şenlikleri yapılmakta ve bu şenliklerde imamın varlığı nadiren hatırlanmaktaydı (1941: 56).

Sözlü Gelenekten Yazılı Geleneğe: Halk Kitaplarının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Gelişimi

Halk kitaplarının içeriğini oluşturan destanlar ve hikayeler yazıya geçirilmelerinden önce sözlü gelenek yoluyla geniş toplum kesimlerine ulaşmaktaydılar. Temelini ozanlık geleneğinden alan ve on beşinci yüzyıldan sonra aşık ismini alan, destan düzen, saz eşliğinde şiirler terennüm eden, halk hikayeleri düzenleyen kişiler sanatlarını icra edebilmek için kasaba ve şehir kahvehanelerini, ağaların konaklarını kullandılar. On altıncı yüzyıldan itibaren hikaye anlatma geleneği yaygınlaştı. Masallar evde kadınlar tarafından anlatılırken, halk hikayeleri erkeklerin bir araya geldiği mekanlarda, köy, kasaba ve şehir kahvehanelerinde aşıklar tarafından dile getirildi (Kaya, 2004: 29). Halk, öğrenme, bilgilenme ve eğlenme ihtiyaçlarını bu gibi anlatıları dinleyerek karşıladı. Tanzimat'ın ürünü olan romandan ve diğer modern türlerden önce bunların görevlerini halk hikayeleri, destanlar ve onların sözlü gelenekteki anlatıcıları gördü:

Geniş halk kütlelerinin hikâye zevkini tatmin edemeyecek kadar hikâyeden çok şiir vasfını taşıyan, hem de dil ve ifade bakımından süslü ve vuzuhsuz olan, Divan edebiyatının manzum hikâyeleri, bu ihtiyacı karşılayamazdı. Okuma yazma bilenlerin çok az olduğu, matbaanın taammüm etmediği zamanlarda ve yerlerde, tıpkı destancıların yaptığı gibi, hikâyeleri muayyen bir ananeye göre anlatan sanatkarlar işte bu roman edebiyatının mümessilleridir (Boratav, 1991: 66).

Sözlü anlatılar belirli bir tarihten sonra kağıda aktarılmaya başlandı. Cemal Kafadar (1995) Osmanlı devletinin kuruluş yıllarındaki gaza geleneğini yansıtan (63-8) *Battalname*, *Hamzaname* gibi destanların on beşinci yüzyılda yazıya geçirildiğini belirtir (94). Halk hikayelerinin yazıya geçirilmeye ve sonra basılmaya başlandığı tarihin on dokuzuncu yüzyıl olduğu konusunda ise genel bir uzlaşma vardır (Boratav, 1982: 312; Başgöz, 2002: 256). Başgöz, halk hikayeleriyle ilgili ilk yazılı metinlerin 1830'larda ortaya çıktığını savunurken (2002: 256) Boratav ilk modern Türk romanının belirmeye başladığı 1870-1880 yılları arasını aynı zamanda halk hikayelerinin de yazılı olarak tespit edilmeye ve basılmaya başlandığı bir dönem olarak gösterir (1982: 312).

Yazıya aktarım kimler tarafından, nasıl ve niçin gerçekleştirilmiştir? Boratav'a göre buna kesin yanıt vermek mümkün değildir. Sözlü geleneği yazıya tespit edenler sözlü anlatıya tanık olan bir matbaacı, "meraklı" bir dinleyici, ya da anlatıcının bizzat kendisi olabilir. Yazıya aktarımın nedenini ise hikayecilerin bulunmadığı zamanlar hikayelerin okunması ihtiyacı oluşturabilir (2000: 39).

Halk kitaplarının içeriklerini işte bu yazıya geçirilen bu aktarımlar oluşturdu (Başgöz, 2002: 256; Spies, 1941: 9-10; Lewis, 1993: 444). Yazılı olarak tespit edilen bu el yazmaları önce taş baskı, daha sonra da matbaa baskısı haline getirildi (Boratav, 2000:

39). En eski halk kitapları, İstanbul'da basılmış taş baskılardan oluşmaktadır. Basım tarihinin başlangıcı olarak on dokuzuncu yüzyıl gösterilebilir (Spies, 1941: 9).

Bu noktada şu soru akla gelebilir: Yazıya geçirilen ve basılan halk kitaplarındaki hikaye ve destanlar, sözlü gelenekte anlatılan hikayelerin ve destanların bire bir aynısı mıydı? Sözlü ve yazılı kültür üzerine yazanlar, sözlü geleneğin yazıya aktarılması durumunda ortaya çıkan ürünün özgün üründen farklı olacağı konusunda birleşirler. Yazı, sözün bizatihi bir satır üzerine sabitleştirilmesi anlamına geldiğinden, zaman ve uzam sınırlarını aşan böyle bir kesinleştirme işlemi aynı zamanda anlatıcıdan aktarana kadar bir dizi oto-denetimi içermektedir. Anlatıcı aktarma sırasında kendi kendisini denetleyebilir ve hikayenin içinde birileri tarafından tespit edildiğinin bilinci içerisinde tüm hikayeyi anlatmayabilir, ya da hikayenin tespit edenin kimliğine ve ülkenin içinde bulunduğu politik duruma uygun olduğunu düşündüğü bir çeşitlemesini anlatabilir. Ama sorun bununla bitmez, aynı sorun aktarıcı için de geçerlidir. Tıpkı anlatıcı gibi aktarıcı da içinde yaşadığı politik durumu değerlendirerek tüm anlatıyı kağıda geçirmeyebilir veya anlatıların bazılarını değiştirebilir. Kısaca oto-sansür hem anlatan, hem de aktaran için geçerlidir. Denetimin bir başka boyutu matbaada basılma aşamasında görülür. Basım öncesinde el yazmaları gerek şekil ve gerekse biçim açısından edisyona uğrar, gerekirse el yazmaları üzerinde değişiklikler yapılabilir (Konu hakkında bkz. Ellul, 1998; Görkem, 1999; Sanders, 1999; Başgöz, 2002; Ong, 2003). İlhan Başgöz'e göre, bu metinlerde canlı gösterimler böylece ölü hale gelmekte, zayıflamakta, gösterimdeki elemanlarından soyutlanmaktadır. Metinlerde hikayecinin ağzından çıkan sözlerin ancak bir kısmı yer alır. Yazmanın hızı, söylemenin hızını hiçbir zaman yakalayamaz. Bu nedenle dinleyen ya yakalayabildiklerini, ya da aklında kalanları yazmakta, asıl hikayeyi böyle özetlemektedir. Öte yandan, hikaye anlatımı yazı ile ifade edilmeyen yanları içerir. Hikaye anlatan aşığın sesi, sazı, kişileri taklit etmesi, sesini alçaltıp yükseltmesi anlatımın elemanlarıdır. Hikayecinin susması, bir zaman konuşmaması bile anlatımı etkilemektedir. Hikayecinin bedensel hareketleri, oturması, etrafta dolaşması, sazını taşımasındaki "güzellik veya aykırılık" gösterimi etkileyen unsurlardır. Daha da ötesi, canlı gösterimde hikaye anlatımı "yakın ve uzak insan çevresinin içinde" belirlemekte; biçimlenmekte, bu geleneksel çevrenin içinde yeniden dokunmakta ve yaratılmaktadır. Bu insan çevresinin odak noktası ise hikayeyi anlatandır (2002: 25-26).

Dolayısıyla Tanzimat ile birlikte başlayan modernleşme süreci sonrasında basılan taş basmalı halk kitaplarını tamamen geleneksel hikayelerle aynı sanmak yanlıştır. Boratav'ın da belirttiği gibi bunlar yazıya geçirilmesi aşaması ve sonrasında içerisine bazı yeni öğelerin girdiği biçimlere dönüşmüştür. Her şeyden önce sözlü bellekten yazıya geçirilen anlatıdaki değişim, sözlü hikaye anlatımını da etkilemiş, hikayelerde yenileşmeler, değişiklikler olmuştur (1982: 261). Nitekim Otto Spies'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyıldan sonra taş baskıları yapılmaya başlanan halk kitapları, basım aşamaları sırasında gerek okur-yazar, gerekse okuma-yazma bilmemekle birlikte sesli okunan kitapları dinleyen insanların zevklerine hitap edecek şekilde düzenleme ve değişikliklere uğramıştı. Okuma ve dinlemeyi kolaylaştırmak

açısından kitapların içeriklerinin “akıcı, pürüzsüz ve modern ifade tarzına uygun” olmasına dikkat edilmişti (Spies, 1941: 9).

Halk kitaplarının akıcı ve pürüzsüz anlatımı okuyan ve okunanları dinleyen halkın kitap okuma ve dinleme alışkanlığı kazanmasında ve bunun yaygınlaşmasında etkili oldu. Halkın geniş kesimleri basit ve sade dili nedeniyle okuma ihtiyacını karşılamada halk kitaplarını tercih etti (Kabacalı, 2000: 15). Halkın okuma alışkanlığı halk kitapları sayesinde gelişti, değişti. Aynı gelişim süreci dinleme alışkanlığı için de geçerliydi. Her şeyden önce halk kitaplarındaki iletiler, genellikle, okuma-yazma bilenlerin okuma-yazma bilmeyenlere yaptıkları okuma sayesinde yayılmaktaydı. Okuma ve dinleme birbirini tamamlayan iki unsurdu. Sanders’in de altını çizdiği gibi, Batı’da okuryazarlığın ilk dönemlerinde, Ortaçağ’da, alfabeyi bilen bir kişi metinleri okuma-yazma bilmeyen topluluklara okurdu. Ortaçağ tarihçileri bu topluluklara “metinsel topluluk” adını verirler. Bu topluluklar sözlük ve okuryazarlığı birbirini tamamlayacak şekilde bir getirmekteydiler (Sanders, 1999: 63). Bu açıdan ele alındığında halkın, halk kitapları sayesinde okuma yanı sıra dinleme alışkanlığını da kazandığı ve geliştirdiği, en azından dinleme biçimini değiştirdiği ve okunan metne uyumlu hale getirdiği söylenebilir.

Sözlük ve okumanın böylesine iç içe geçtiği, birbirini tamamladığı bir ortamda halk kitapları asıl olarak halka hitap etmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu’nda sözlü kültür mekanlarında toplanan sıradan insanlar on dokuzuncu yüzyılda bile okuma ve dinlemeyi bir arada yürütmekteydiler. Kiraathaneler, kahvehaneler masalların, destanların, halk ve meddah hikayelerinin anlatıldığı ve dinlendiği toplumsal iletişimin merkezleriydi (Hattox, 1998; Birsal, 2002; Kaygılı, 1937; Öztürk, 2006). Bu mekanlar hem sözlü kültürün, hem de yazılı kültürün yaygınlaşmasına aracılık etmekteydi. Yazılı metinler bu mekanlarda sesli olarak aktarılmakta ve elden ele geçmekteydi. Yazılı metinlerin başında ise, taş basmalı halk kitapları gelmekteydi (Alpaslan, 2002: 8).

On dokuzuncu yüzyılın ortasındaki Tanzimat modernleşmesine gelindiğinde ise yayıncılık faaliyetleri eğitilmiş ve sıradan halk kesimlerine göre farklılaşmaya başladı. Beyazıt’taki sahaflar eliyle bastırılan taşbasması halk kitapları sıradan halk kesimlerine, öteki yayıncıların bastıkları roman türü eserler modernleşmeye eğilim duyan okurlara seslenmekteydi (Kabacalı, 2000: 101).

Halk Kitaplarında İlk Reform Çabaları

Halk kitaplarını reforme etmek şeklinde özetlenebilecek projelerin hikayelerin anlatılması ve yayılması faaliyeti içerisinde yer almayan yetkiler tarafından ortaya atıldığı görülmektedir. Bu konudaki en önemli projelerden birisi 1922’de henüz Kurtuluş Savaşı’nın sürdüğü sıralarda Kazım Karabekir tarafından ortaya atılmıştır:

Anadolu’nun hemen her köyünde ve hatta kasabasında, bilhassa şark mıntıkası dahilinde eskiden kalma üstün eserli Battal Gazi, Köroğlu, Aşık Garip kitapları okunmaktadır.

Halkın elinde bunları kaldırmak çok zaman için de gayr-i mümkündür. Bu gibi kitapların yazıları arasında aynı vezin ile faydalı satırlar ilavesi pek muvafık olur. Bunların vatan muhabbeti, hissiyat-ı diniyye, cengaverlik, binicilik, nişan, güreş gibi sair idman hususatını, hıfzısıhha, iktisad gibi şeyleri içtimai fena adetlerimizi gidermeye saik şeyler olmasına dikkat olunmalıdır. Bu tarzda ilavelerden sonra aynı nam ve isim ve tarz-ı tabi ile birçok nüshaların her tarafa neşrini arz ve teklif ederim (Karabekir, 1988: 1013).

Karabekir, anılarında teklifine yönelik Milli Eğitim Bakanlığı tarafından herhangi bir yanıt gelmediğini anılarında anlatır (1988: 1013).

Karabekir'in önerisinin en önemli özelliği Yeniçağ başındaki Avrupa'daki halk kültürü alanındaki reformların sadece pozitif boyutunu içermesidir. Avrupa'da 1500-1800 yılları arasındaki reform çabalarının pozitif ve negatif iki yönü vardır. Negatif yön, geleneksel halk kültürünün baskı altına alınmasını olumsuz görülen unsurların temizlenmesini, pozitif yön Katolik ve Protestan reformların köylü ve zanaatkara taşınmasını içermekteydi (Burke, 1996). Karabekir'in önerisinde ise halk kitaplarında olumsuz olarak görülen öğelerin çıkarılmasından veya sadeleştirmesinden söz edilmez. Başka deyişle Avrupa'daki halk kültürü reformundaki negatif unsura öneride yer verilmez. Bunun yerine kitaplarda eksik olduğuna inanılan bazı unsurların ve fikirlerin kitaplara eklenmesi önerilir. Bu yönüyle Karabekir'in önerisi halk kitapları alanında girişilecek çabalarda sadece pozitif boyuta yer verir.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halk Kitapları (1923-1937)

Cumhuriyet yeni bir toplum ve o toplumun harcı olacak yeni bir insan inşa etmeye girişir. Amacına ulaşmak için toplumsal ve kültürel devrimler yapar. Tekke ve zaviyeler kaldırılır, dil devrimi gerçekleştirilir, kılık-kıyafet alanındaki reformlar ve Medeni Kanun'un kabulü gibi gelişmeler birbirini izler. Dolayısıyla devrimlerin pozitif ve negatif olmak üzere iki boyutu vardır. Bazı kurum, kural ve değerler kaldırılırken onların yerlerine yenileri daha modern olanları yerleştirilmeye çalışılır. Bütün bu çabalar yukarıdan gerçekleştirilir. Bu nedenle Trimberger Türk Devrimi'ni "yukarıdan devrim" (revolution from above) olarak nitelirmektedir (Trimberger, 1978). Yukarıdan devrimin amacı toplum üzerinde baskı veya denetim kurmak değil, modernleşmektir. Modernleşmenin yukarıdan gerçekleştirilmesi ise Zafer Toprak'ın deyişiyle rejimin niteliğini ortaya koyar: "Otoriter modernizm" (Toprak, 2004: 98). Otoriter modernleşmeci anlayış 1930'lara girilirken bir dizi siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenler yüzünden gündeme gelen devletçilik politikalarıyla buluşur. Devletçiliğin ve otoriter modernleşmenin gündelik hayata yansıyan yansımaları daha çok bu yıllarda gündeme gelir (konuyla ilgili bkz. Karpat, 1959; 1991; Ahmad, 2001; Tanör, 2002; Toprak, 2004;

Öztürk, 2006: 31-41). Siyaset bilimi açısından düşünüldüğünde bunda şaşılacak bir yan yoktur. Migdal'ın da belirttiği gibi bir siyasal iktidar, toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda dönüşümler gerçekleştirmek istediği anlarda toplumun her köşesinde egemenlik kurmak ister. İktidar bu anlarda ve gündelik yaşamdaki davranışların ölçütlerini belirler ve en azından kendi dışındaki toplumsal örgütlenmeler üzerinde inisiyatifini eline almaya çalışır (2001: 114). İnisiyatif kurma çabası Migdal'ın yaptığı ayrımdan gidilecek olursa kuramsal olarak üç biçimde olabilir. Birincisi, yasal düzenlemeler ile bu düzenlemeleri uygulamakla görevi denetim aktörleri sayesinde halkın devlete itaat anlamına gelen "zor"dur. İkincisi, toplumu siyaset ve siyasal kurumlarla buluşturmaya çalışmaktadır. Örneğin toplumun sağlık konusunda geleneksel yöntemler yerine modern hastanelere gitmesi için çabalayabilir. Migdal bunu "katılım" olarak niteler. Ama siyasal iktidarın potansiyel olarak gücünü her daim koruyabilmesi için geniş toplum kesimleri üzerinde "meşruiyetini" sağlaması gerekir. Meşruiyet, siyasal iktidarın toplum üzerindeki denetimi sağlamak için kural ve uygulamalarla yürüttüğü mücadelesinin toplum tarafından içselleştirilmesini anlatır (Migdal, 2001: 52-3).

Türkiye'de siyasal iktidar 1930'ların başlarından itibaren daha önceden gerçekleştirdiği ve halen sürdürdüğü devrimlerin toplum tarafından içselleştirilmesini sağlamak için kültürel alanlarda bazı atılımlar yapar. Halkevlerini, Türk Tarih Kurumu'nu, Türk Dil Kurumu'nu ve okumanın geniş halk kesimlerine yapılması için Okuma Odalarını kurar.² Halkın düzeyine inen kitaplar yine 1930 başlarından itibaren bizatihi siyasal iktidar tarafından yayımlanır, geniş halk kesimlerine ücretsiz dağıtılır, Halkevleri elemanları tarafından veya köy öğretmenleri tarafından halka yüksek sesle okunur. Bu kitaplar arasında sağlık, ziraat, teknik ve eğitim konulu olanlar olduğu gibi halkın Cumhuriyet devrimlerini öğrenme ve içselleştirmesi amacıyla yazılmış olanlar da vardır (Başgöz ve Wilson, 1968: 159). Örneğin 1933'te Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bütün köy öğretmenlerine iletilmek üzere hazırlanan bir genelge Cumhuriyet devrimlerini halka anlatacak en yetke kitabın hangisi olduğunu imler: *Nutuk*. Genelge'ye göre "köylü kışın, yazdan biriktirdiğini yemekle" geçindiği ve "bilhassa geceleri boş vaziyette" olduğu için, köy öğretmenleri köylünün kışın toplandığı mekanlarda "Gazi Hazretlerinin tarihi nutuklarını" okumak ve okunanları köylüye ayrıntılı olarak anlatmakla görevlendirilir. Köylüler bu sayede "inkılabın ne suretle başladığını ve nasıl başarıldığını...tamamıyla kavramış" olacaktır (*Akşam*, 24.12.1933).

Bu gelişmeler, Kazım Karabekir'in sözünü ettiği halk hikayelerinin ve destanlarının toplandığı halk kitaplarıyla özünde ilintisiz gibi görünebilir. Oysa köylülerin boş zamanlarında bir araya geldiği köy odaları ve kahvehaneleri gibi mekanlarda sadece sohbet etmedikleri ama aynı zamanda klasik halk kitapları okudukları düşünüldüğünde, siyasal iktidarın doğrudan olmasa bile halk kitaplarını okuma ve dinleme gibi geleneksel

---

² Okuma Odaları için bkz. Öztürk, 2006.

bir etkinliği de hedef alındığı anlaşılabilir.³ Nitekim, ilerilik-gerilik ekseninde bir dikotominin kurulduğu Cumhuriyetin ilk yıllarında halk kitaplarının bu kurulan zıtlığın gerilik ekseninde yer aldığı bizzat Cumhuriyetin kurucuları tarafından vurgulanmıştı. 1931 yılında Aydın Türkocağı binasının altındaki bir kahvehaneye giren Mustafa Kemal, Türkocağı Başkanı ve Yönetim Kurulu üyelerinin iskambil oynadıklarını gördüğünde yobazların, şeyh müritlerinin ayaklarında çarık, sırtlarında torbalarıyla “karanfili yağı vs. satacağım diye, inkılabı köstekleyen yayınlarla köylere adım adım” dolaştıklarını, Türkocağı’ndaki yetkililerin yaptıkları etkinliği eleştirmek bağlamında dile getirmişti (Aldan, 1997: 29). Yine İsmail Hakkı Tonguç’un⁴ köylülere halk kitaplarının yerine merkezden gönderilen modern ve ulusal nitelikli destanların ve halk hikayelerinin okunması pratiklerinin yararlarına ilişkin yazdıkları, 1930’ların başlarındaki yukarıda sözü edilen uygulamaların ve 1933 yılındaki genelgesinin halk kitaplarıyla ilintisini ortaya koyar. Tonguç’a göre köylüler kış gecelerinde genellikle köy odalarında ve kahvehanelerinde boş vakit geçirmekte, dedikodu yapmakta, çeşitli halk kitaplarını okumakta ve dinlemekteydiler. Ancak halk kitaplarının konuları geçmiş bir uygarlık ve sisteme aitti. Ulusu maddi ve manevi olarak “sefil ve perişan hale getiren” bu sistemi yok etmek ve onun yerine ulusun “öz benliğinden doğmuş kahramanların, müspet ve yararlı şahsiyetlerin menkıbelerini dinlemek, masallar ve hikayelerle nesilden nesile intikal ettirmek” için köylülere daha yararlı kitaplar okutmak gerekirdi (1939: 134-5).

Tonguç, bu düşüncelerini aşağıda ayrıntılı incelenecek 1937 yılındaki projeden önce köy eğitimcileri aracılığıyla hayata geçirmeye çalışmıştır. Köy eğitimcileri, köylülerin bir araya geldikleri mekanlarda onlara halk kitapları yerine 3 *Şehitler Tepesi*, *Cumhuriyet’in Yaptıkları*, *Antepli Şahin* gibi merkezden gönderilen eserleri okudular. Okuma etkinliği öncesinde ve sonrasında aynı zamanda “Cumhuriyet rejimini bile tenkit edici şahıslara karşı derhal müdafaaya geçip, onun iyiliklerini, padişah rejimine olan” üstünlüklerini anlatmaktaydılar (1939: 134-5). Dolayısıyla sohbet, okuma ve dinleme yönelimli bir faaliyet iç içe yürütölmekteydi. Tonguç, bu tür faaliyetlerin siyasal iktidarın köy odalarına ve kahvehanelerine okunmak ve asılmak üzere gönderdiği *Yurt Gazetesi*’nin

³ Örneğin Elazığ Halkevi’nin çıkardığı *Altan*’da 1936 yılında yayınlan bir yazıda (İkincikanun [Ocak] 1936: 1-3) Elazığ’da köylülerin başlıca toplanma mekanları olan köy odalarında, köylülerin özellikle kış geceleri boş saatlerini *Ferhat ile Şirin*, *Aşık Kerem* gibi hikayeler okuyarak geçirdikleri vurgulanmaktadır. Yazıya göre bu durumdan yararlanmak gerekti. Ulusal içerikli yeni hikayeler yazdırılarak köylere gönderilmeli ve köy öğretmenleri köylülerin toplanma mekanlarında bunları okumalıydılar.

⁴ Niyazi Berkes’in belirttiği üzere, İsmail Hakkı Tonguç, “bireyin üzerinde etkili olan eğitsel ortamı kuran maddi uygarlığın kendisi modern olmadıkça ne toplum ne de fert modern uygarlığın temsilcisi olabilir. Her maddi uygarlık biriminin kendisine göre eğitimsel değeri vardır” anlayışına sahip bir aydıdı (Bkz. Berkes ve Kirby, 1962: 84-106). Bilindiği gibi Tonguç, Köy Enstitülerinin hem fikir hem de uygulama düzeyinde en önemli öncülerinden birisidir.

halk üzerindeki yarattığı etkilerden daha güçlü olduğunu yazar. Nedeni, *Yurt Gazetesi'* nin köylünün asli sorunlarına yer vermemesi ve köy eğitimliği uygulaması gibi köylülerle karşılıklı iletişimi mümkün kılmamasıdır (1939: 140-1).

Aydınların Halk Kitaplarını Modernleştirme Çabaları

Türkiye'de bazı gazeteci ve yazarlar siyasal iktidarın bir proje dahilinde yürüttüğü çabalardan azade bir şekilde klasik halk kitaplarını pozitif ve negatif yönde modernleştirmeye 1930'lardan önceki yıllarda başlamıştı. Halk kitapları içerisinde modern yaşamla örtüşmeyen olağanüstü unsurlara halkın inanmamasına yönelik uyarılar koyma ve bunları gerektiğinde atma gibi negatif boyutun yanı sıra, bu geri unsurları modern yaşamı temsil edecek öğelerle değiştirme ve hatta gerektiğinde yeni halk kitapları yazma gibi pozitif boyut birlikte yürütülmüştür. Bu çabalara ilk olarak ne zaman başladığı konusunda kesin veri yoktur, ancak aşağıda görüldüğü gibi sürecin Cumhuriyetin kuruluşuna uzandığı tahmin edilebilir.

Hikmet Feridun'un (Es) 1939 yılındaki bir makalesinde belirttiği gibi bazı "eli kalem tutanlar" "kendi köşelerinde", yönetimin hiçbir zorlayıcı kaydı olmaksızın halk kitaplarını modernleştirme işine bu yıldan çok önce başlamıştı. "Beybaba" veya "Tevfik Baba" olarak bilinen Süleyman Tevfik 1939'da öldüğünde, ardında İçişleri Bakanlığı'nın modernize etmek istediği eserlerden bir kütüphane oluşturacak kadar yeni eser yazmış, ya da eskileri revize etmişti (*Akşam*, 1.12.1939). Pertev Naili Boratav, Süleyman Tevfik'in kendisine, *Kerem ile Aslı* hikayesinin taşbasmasını düzelterip yeni bir matbaa basımına hazırlama işini, ilk olarak Ahmet Rasim'in üzerine aldığını söylediğini aktarmaktadır. Ne var ki, Ahmet Rasim bu işi uygulamaya sokmamış, gerekli düzenlemeleri Süleyman Tevfik yapmıştır (1946: 215).

Süleyman Tevfik'in dışında Muharrem Zeki, Selami Münir gibi yazarlar da hikaye ve destanların modernleştirme girişimlerine, devletin müdahale ve denetimi dışında katılmışlardı. Siyasal iradenin dışında halk kitaplarını işine soyunan bu kişiler eserlerin gerekli yerlerinde "bunlar hurafedir, temsildir, inanmayın" şeklinde açıklamalar koyarak, halk hikayelerinin olumsuz etkilerini kaldırmayı amaç edinmişlerdi (Güloğul, 1938: 4-5). Bazı halk kitaplarındaki "hurafeler" çıkartılmış, "dini unsurlar" "hafiflet"ilmiş, "müspet taraflar" güçlendirilmiştir. Bu modernleştirme çabaları özellikle *Hazret-i Ali Cenklere* tipindeki dini kahramanlık menkıbelerine uygulanmaktaydı (Boratav, 1946: 214).

Modernleştirme uygulaması mevcut halk kitapları üzerinde değişiklikler yapmakla sınırlı değildir. İçlerinde Peyami Safa ve Muharrem Zeki Korgunal gibi aydınların bulunduğu bazıları yeni halk kitapları yazmıştır. Safa, kendisinin takma adlarla *Billur Köşk Hikayesi*, *Leyla ve Mecnun*, *Şah İsmail İlah* gibi, kaç adet basıldığını kendisinin bilmediğini halk kitapları yazdığını, ancak bu çabalarının başarısız kaldığını belirtir. Nihayetinde sonuçsuz kalan halk kitaplarını yazma çabaları dolayısıyla kendisine öz eleştiriye tabi tutar (*Cumhuriyet*, 17.5.1937). Korgunal ise *Sürmeli Bey*, *Hamza Böke*, *Aşık*

Garip gibi klasik halk kitapları yerine ulusal nitelikli hikayelerin ve destanların yer aldığı halk kitapları yazdığını vurgular. Yazar, ürettiği bu kitaplar hakkında “irticai ruh taşımayan”, “inkılabın telkinine” çalışan gibi nitelermelerde bulunur (*Cumhuriyet*, 21.5.1937).

Aydınların Çabalarına Yönelik Görüşler

Yukarıdaki aydınların siyasal iradenin dışında halk kitaplarını modernleştirme çabalarını olumsuz görenlerin başında Pertev Naili Boratav gelir. Ona göre taş baskılı halk kitaplarında yapılan değişiklikler bir tür “sansür”dür (Boratav, 1946: 214) ve halk kitaplarının özgünlüğünü bozmuştur (227). Boratav halk kitaplarında “bu hurafedir, inanmayınız” türünde halkı uyarıcı *açıklamaların* ve eserin özgünlüğünü bozarak onu bir başka eser haline dönüştürecek denli *müdahalelerin* yeni basımlı halk hikayeciliğinin halk katında “rağbet görmemesi” sonucunu yarattığını savunmuştur (1946: 217). Boratav’a göre bunun nedeni anlaşılabilir: Modern yaşam olanaklarına sahip olmayan toplum kesimlerinin modernleştirilmiş halk kitaplarını benimsemeleri olanaksızdır. Yaşam şekillerinin değişimine bağlı olarak geleneksel eserler yavaş yavaş kaybolacaktır (2000: 97). Merkezlerde ve büyük şehirlerde geleneksel sözlü kültür ürünlerinin ve aktarıcılarının önemleri değişen yaşam koşulları ve o yaşam koşullarına uygun yeni iletişim olanaklarıyla birlikte azalmaya başlamıştır. Gazete ve roman, halkın eğlenme ve “siyasi tatmin” araçları olmuştur. Köylerde ve göçebelerin yaşadıkları bölgelerdeki toplumsal değişimler çok daha geç kendisini hissettirdiğinden buralarda yirminci yüzyılda bile, örneğin özgün ve kuvvetli halk şairleri gazete ve romanın işlevlerini görmektedirler. Ne var ki geleneksel ürünlere ve anlatıcılara “modern rakipler” olan radyo, gazete, gramofon plakları gibi iletişim araçları ve okul gibi kurumlar giderek Anadolu’nun kapalı birimlerine de girmeye başlamıştır⁵ (Boratav, 2000: 96-97).

⁵ Boratav’ın izlediği şema Batıda sözlü kültür üzerine yazanların çizdiği gelişim şemasına benzerliği açısından ilginçtir. Bu şema Ong (2003) tarafından birincil sözlü kültür, yazılı kültür ve ikincil sözlü kültür biçiminde, Sanders (1999) tarafından sözlü kültür, yazılı kültür ve elektronik kültür biçiminde çizilir. Boratav ise toplumsal ve ekonomik koşullardaki gelişmeler sonucunda sözlü kültürdeki hikaye anlatıcılarının (sözlü kültür/birincil sözlü kültür) yerlerini önce kitaba ve gazeteye (yazılı kültür) ve sonra radyo, gramofon gibi elektronik iletişim araçlarına bırakmalarıyla (elektronik kültür/ikincil sözlü kültür) hikaye anlatımının doğasının değişeceğini vurgulamıştır. Boratav’ın toplumsal ve ekonomik gelişmelere göre değişen yaşam koşullarına uyumlu yeni iletişim araçlarının hikaye anlatımının geleneksel öğelerini değiştireceğini yönelik bu görüşünün geçerliliğine ilişkin sadece bir örnek: 1967’de İran’daki bir kahvehanede hikayeci-aşıklık yapan Hacı Ali, aşıklığa heveslenen gençlerin usta-çırak ilişkisine girmek yerine radyo yayınlarından hikaye öğrenmeye başlamalarından şikayet etmekteydi (Başgöz, 1970: 394). Radyo, bu örnekte olduğu gibi bu yıllarda gelişmekte olan bir başka ülkede merkezi bir hikaye anlatıcılığa rolünü üstlenmektedir. Aynı tarihlerde televizyon İran toplum yaşamına içselleştirilmiş olsaydı, muhtemelen aynısı televizyon için söylenebilecekti. Ama Amerikan toplum yaşamının vazgeçilmez iletişim aracı olan televizyona en azından Amerikan toplumu için hak ettiği bu paye Ekme Kuramı’nın öncüsü George Gerbner tarafından verilecekti: Televizyon, Gerbner’e göre, günümüzün en önemli “storyteller”i (hikaye anlatıcısı) haline gelmiştir (Gerbner, 1998).

Siyasal iktidarın dışındaki bu girişimleri olumlu karşılayanların başında ise Faruk Rıza Güloğul gelir. Güloğul 1938 yılında yazdığı bir eserinde Boratav ile aynı görüşte değildir. Güloğul'a göre, devletin dışında halk kitaplarının modernleştirme girişimleri yürütülmelidir. Yeni yazarların uygulamayı sürdürmesiyle bu alandaki girişimler başarıya ulaşacaktır. Bunların dışında ayrıca modernleştirme girişimlerine gerek yoktur (1938: 4-5).

Halk kitaplarını modernleştirilmesiyle uğraşmış olanlar arasında yer alan Peyami Safa ve Muharrem Zeki Korgunal sonradan yaptıkları işi olumluluk ve olumsuzluk boyutları sorgulamışlardır. Bu konuda Safa ile Korgunal arasında farklılık görülür. Safa halkın kendi yazdığı halk kitaplarına ilgi göstermediğini, yine eskiden olduğu taş baskılı klasik halk kitaplarını yeğlediğini belirtir. Girişimleri sonuçsuz kalmıştır (*Cumhuriyet*, 17.5.1937). Bu yüzden daha önce kendisinin ürettiği bu etkinliğe olumsuz bakar. Ama bu olumsuzlama halk kitaplarını modernleştirmeyle uğraşan bir başka aydın olan Korgunal'da olumluluğa dönüşür. Korgunal, kendi yazdığı ulusal nitelikli halk kitaplarına halkın ilgi gösterdiğini savunur. Ona göre, yazdığı eserler dil ve üslup açısından gayet sade ve açıktır ve üstelik halka devrimci fikirleri halka aşılamaya çalışmaktadır. Korgunal, hal böyleyken, siyasal iktidarın halk kitaplarını modernleştirmeye yönelik bir girişiminin kendisinin çabalarından ne gibi farkları olacağını sorgulamıştır (*Cumhuriyet*, 21.5.1937).

1937: Halk Kitaplarını Modernleştirme Projesi

Korgunal'ın bu sorgulamasını yaptığı yıl siyasal iktidar halk kitaplarını modernleştirmeye ilgili geniş kapsamlı bir proje üretti. 1937 yılında İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya, dönemin önemli edebiyatçılarına birer mektup göndererek, onları halk kitaplarını modernize etmeye davet etti. Basına yansıyan mektuba göre, Türkiye'de aydınlara yönelik bir kitabın satışı iki bini geçmezken, *Koroğlu*, *Tahir ile Zühre*, *Ferhat ile Şirin*, *Leyla ile Mecnun*, *Koroğlu*, *Kamber ile Züleyha*, *Battal Gazi* gibi pek çok hikaye ve destansı nitelikli, halkın düzeyine hitap eden eserlerin basımının elli bine ulaşması, siyasal iktidar katında rahatsızlık yaratmıştı. Öneri, şunlardan oluşmaktaydı:

1- Halk kitaplarının kahramanlıklarını halk seviyor. Bu kahramanlar aynen bırakılsın; yalnız bunlar, rejimin ruhuna uygun, yüksek manalı, yeni vakalar içinde gösterilsin. Böylece halka, sevdiği kitaplar vasıtasıyla telkin etme imkanı hazırlansın. "Nasıl ki *Miki-Maus* tipi daima aynı kalmakla beraber, her filmde ayrı bir mevzuun, ayrı bir muhitin kahramanı oluyorsa yukarıda, adları geçen ve halkın gayet iyi tanıdığı tipleri yen yepyeni mevzular içinde kullanmak ve böylelikle halkın alışık olduğu kahramanları yeni Türk inkılap ve medeniyet gayelerine uygun telkinler yapan maceralar içinde yaşatmak istiyoruz.

2- Bu esasa göre ilk olarak şu kitaplar hazırlanacaktır: Aşık Garip, Köroğlu, Ferhad ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Yedi Alimler, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber, Şahmaran, Kerem ile Aslı, Nasrettin Hoca (Güloğul, 1938: 56-57).

Genelgeye göre kasaba ve köy kahvehanelerinde “geniş halk yığınlarının okuma ihtiyacını karşılamak” ve böylece onların “milli ve kültürel terbiyeleri üzerinde” etkili olmak amacıyla yeni halk hikayeleri ve romanları yazılmalıydı. Hikayelerin kahramanları korunacak, ancak tıpkı Micky Mouse örneğinde olduğu gibi yeni konular içinde kullanılacak ve böylece “halkın alışık olduğu kahramanlar yeni Türk inkılap ve medeniyet gayelerine uygun telkinler yapan maceralar içinde” yaşatılacaktı. Bu amaçla hazırlanacak her eser elli bin tane basılacak ve her biri 4-5 formadan oluşacaktı. Edebiyatçıların Bakanlığa gönderdiği eserler, Maarif, Parti ve Matbuat içinde yer alanlardan üç, güzel sanatlar alanında çalışan sanatçılardan iki kişiden oluşan toplam beş kişilik jüri tarafından değerlendirilecekti. Basılmasına karar verilen eser sahipleri forma başı elli lira ile ödüllendirilecekti (*Kurun*, 16.5.1937).

Genelgede, halkın neler okuduğu konusundaki bilgiye “uzun tetkiklerle” ulaşıldığı yazılıdır. İnceleme sonuçlarına göre, böylesine yaygın bir okuma ve dinleme etkinliği üzerinde düzenlemeler getirilmek istenilmesinin nedeni, İçişleri Bakanlığı’nın eserleri zararlı ve propaganda içerikli malzemeler içeriyor olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda, İçişleri Bakanlığı’na göre halk hikayelerinin “yeni hadiselere uydurularak” yazdırılması gerekti. Bir başka neden ise, “yeni hadiselere uydurularak” yazılan bu eserlere yönetimin kendi ilke ve amaçlarını taşıyan iletiler yerleştirmek istemesiydi (*Akşam*, 16.5.1937; Deliorman, 1939: 6). Aydınlar ile halk arasındaki “rabitanın”, edebiyatçılar tarafından modern nitelik verilen halk kitapları yardımıyla kurulması, inanılan bir başka yarardı. Halk kitapları, bu eserleri üretenlerle okuyanlar arasında sıcak ve samimi iletişimin kurulabileceği bir kanaldı. Oysa bu kanal, daha önce “gelişigüzel kalem sahipleri” tarafından kullanılmıştı. Şimdiden sonra edebiyatçılar bu alana el atmalıydı. Böylece “ilk defa münevverle” köylü “karşı karşıya” gelebilecekti (*Akşam*, 16.5.1937).

Görüldüğü gibi, halk hikayelerini reforme etme yönelimli bu girişimin iki yönü vardı. Halk hikayelerinde geri bir geçmişi, içerisinde büyü, tılsımın, sihrin, mucizenin bulunduğu ve modern, pozitif bir anlayışla çatışan dünyayı temizlemek, hareketin denetimsel yanı ağır basan yönünü temsil ediyordu. İkinci yön olan “mucize” dünyasının yerine teknik ve rasyonel olan dünyayı işlemek, yönetimin halk kültüründen yararlanarak iletilerini geniş kitlelere yayma girişimi anlamına geliyordu. Bu iki amaç doğrultusundaki halk kültürü reformunun Avrupa’da on yedinci ile on dokuzuncu yüzyıl arasındaki benzerlerinden farkı yoktu. Ama oldukça önemli bir zamansal sapma vardı: Konunun Türkiye’de bir proje olarak siyasal iktidarın gündemine gelmesi

Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda tamamlanan süreçten tam 137 yıl sonrasına tekabül etmekteydi. Bir diğer vurgulanması gereken husus, projenin halk kitaplarının yasaklanması, basım faaliyetlerinin durdurulması gibi kapsamlı ve sert bir denetimi içermemesidir.

Projeye Yönelik Bölünen Aydın Görüşleri

Bu genelge karşısında Türk basınında geniş bir tartışma yapıldı. Basının bazı köşe yazarları, İçişleri Bakanlığı'nın bu kararını desteklediler. Örneğin kararı destekleyen Hikmet Feridun projeden beklenen yararı şöyle açıkladı:

Bu şekilde, en küçük köye kadar giren bu halk hikayeleri vasıtasıyla inkılabı, tezimizi, en ufak köy evine, köy kahvesine kadar sokabileceğiz. En çok okunan eserlerin içinde en yeni hadiseler, son yıllarda yaptıklarımızı vatandaşlara anlatabileceğiz (*Akşam*, 16.5.1937).

Bununla birlikte, Peyami Safa, Burhan Cahid gibi gazeteci ve yazarlar bu görüşe katılmadılar. Peyami Safa'ya göre, halk hikayelerinin modernleştirilmesi konusunu bir yana bırakıp, "halk için nasıl kitaplar yazılmalıdır" sorusu üzerinde durmak gerekti. Halkın ilgisine göre yeni modern halk kitapları yazdırılmalı, modern öğeler olan gramofon, radyo, kamyon, otomobil gibi köylere kadar girmeye başlamış olan modern araçlar ve onların taşıdığı "medeniyet havası" kitaplara sokulmalıydı. Safa, kısaca, halk kitaplarını modernleştirmek yerine "inkılap fikrini sevimli gösterecek eserler" yazılması gerektiğini savundu (*Cumhuriyet*, 21.5.1937). Ne var ki Safa, bir başka köşe yazısında "Nasreddin Hoca'ya smokin giydirmek", "Leyla ile Mecnu'na tango oynatmak ve Köroğlu'nun yüzüne bir zehirli gaz maskesi geçirme"nin halkın "masum ve karanlık ruhuna" tamamen yabancı kalmak anlamına geleceğini belirtti. Yapılması gereken, Türk köyünü doğal dekoru içinde yansıtacak ve "Türk köylüsüne hiç yabancı gelmeyecek sevimli bir iptidailiğin bütün görünüşlerinden" yararlanarak "asıl maksada doğru ağır ağır tekamül edecek tarzda" yeni eserler yazmaktı (*Cumhuriyet*, 17.5.1937).

Halk kitaplarının modernleştirilemeyeceğine inanan bir başka yazar ve gazeteci Burhan Cahit'di. Cahit, klasik halk kitaplarındaki kahramanları yeni konulara uyarlamayı kendisinin giriştiğini, ancak başarısız olduğunu yazar. Ona göre böyle bir deneyim klasik halk kitaplarındaki kahramanları öldürmektedir. Bu nedenle halk kitaplarını oldukları haliyle bırakmak gerekir. Üstelik halkı okumaya alıştırdıkları için bu kitapları tamamen yararsız olarak nitelemek yanlıştır. Halk kitapları, halkın aradığı serüven ve heyecan ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu nedenle eski kahramanların ve konuların yer aldığı halk kitaplarına dokunulmamalıdır. Yeni kahramanların ve konuların yer aldığı halk kitapları yazılmalıdır. Oluşturulan bu yeni kahramanları ayrı ve yeni konulu halk kitaplarında işlemek böylece olanaklı hale gelebilir (aktaran Güloğul, 1938: 42-43).

Halit Fahri Ozansoy ise Matbuat Umum Müdürlüğü'nün teklifini olumlu, ancak uygulanmasını zor bulmaktaydı:

Çıkan eser yeni bir eser olur ama, eski eserlerden bir şey kalmaz; mesela *Leyla ile Mecnun*'u alalım. Bunlar modern tipler değildir. *Koroğlu* belki modern hayata tatbik edilebilir; ama, *Kerem, Leyla...* gibileri için bu imkansızdır. Çünkü bunlar birer *sembol* olmuştur. Modernleştirildikleri takdirde bütün hüviyetlerini kaybederler⁶ (*Son Posta*, 12.6.1937).

Ozansoy'a göre aydınlar, halk kitaplarındaki en klasik tiplerin bile modernleştirilmelerini olumlu karşılar. Buna karşın aynı olumluluk halk katında yansımaları bulmaz. Halk kitaplarındaki eski tiplere "hayran" olan "halk tabakaları" bunlardaki kahramanların değiştirilmesine karşı "direnecekler"dir. Klasik halk kitaplarındaki kahramanların öz karakterlerini kaybettirmeden "inkılap ruhlu" tipler yaratmak çok zordur. Herhangi bir geçmişi, geleneği olmadığı için Mick Mouse'un her türlü yenileşmeye, modernleşmeye ayak uydurması çok kolaydır, ancak halk hikayelerinde modernleştirilmesi düşünülen kahramanlar geçmişin donup kalmış karakterleridir (*Son Posta*, 12.6.1937).

Hüseyin Cahit Yalçın (1936: 5) ise konuyu özgürlük ve denetim boyundan ele alarak, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün halk kitaplarına müdahale etme yönelimini eleştirir. Yalçın'a göre, "halkın okuduğu kitap halka göre güzel demektir." "Matbuat Umum Müdürlüğü bunların güzelliğine, çirkinliğine karışamaz"; ancak, "propaganda eserleri yazdırabilir." Bu ayrı bir durumdur. Halkı güzel eserlere yöneltmek, halkın zevkini yükseltmekle olanaklıdır. Halk kitapları için yapılacak şey "serbest rekabeti" sağlamaktır. Böylece, "halka göre iyiler kalır, kötüler zaten istifaya uğrar."

Nurullah Ataç'a göre ise, halk için kitaplar yazmak yazarların başaracağı bir iş değildir; çünkü aydınlar İçişleri Bakanlığının verdiği listedeki 70 eserin hiçbirisini okumamıştır. Kullanılan dil, üslup ne kadar "berbat olursa olsun" halk hikayelerine yönelik halkın ilgisi, halkın bu eserlerden "tad aldığı"nı göstermektedir. Aydınlar ise, "bu tadı" bilmemektedir. Bu eserlerin özellikleri, kendi üsluplarında yatmaktadır. Yazarların dili halk tarafından anlaşılabilir olsa da, seçtikleri konular ve bu konuları işleme şekilleri halka yabancıdır. Aydınların kendilerinin anlamadığı ancak halkın dinlemekten ve okumaktan hoşnut olduğu ürünleri, üstelik "inkılabın ideolojisini ... propaganda hissi vermeden" yeniden yazmaları çok zordur (*Haber*, 22.5.1937).

Genelgeye en olumlu bakan yazarlardan birisi Behçet Kemal Çağlar'dır (*Kurun*, 2.6.1937). Çağlar, bu genelge karşısında, yazarların "hemen", "tereddüt etmeden", "faydalı mı, faydasız mı" sorularını sormadan işe başlamalarını önermektedir. Çağlar, bununla kalmamakta, halk kitaplarını modernleştirmeye dair birkaç örnek vermektedir.

---

⁶ Vurgular bana ait.

Örneğin, geleneksel hikayede dağlara seslenen Kerem'e, modernleştirilmiş hikayede dağların niçin böyle "kel olduğu" sordurulmalıdır. Böylece halka "orman[ı] sevme ve koruma duygusu aşılmalı" olur. Ferhat ile Şirin hikayesinin kahramanı olan Ferhat klasik hikayede dağları mucizeyle delen birisiyken, modern hikayede "treni" temsil edebilir. Eylemin öznesi olan güç (Ferhat), modern olan bir teknolojik birikimle ikame edilebilir. Çağlar'a göre "bütün halk kahramanlarını miskin şark havasından sıyrıp bugünün atmosferine getirmek lazımdır."

Faruk Rıza Güloğul ise, bu eserlerin modernleştirilemeyeceğine inananlar arasında yerini alır. Yazara göre, halk hikayelerini modernleştirmek onların asıl karakterlerini yok etmek demektir. Halkın "fikri terbiyesine", düşünce ve yaşayış bakımından ilerlemesine yardım edecek eserler, yeni hayatın getireceği yeni türlerdir. Halkın yaşam ve kültür düzeyi yükseltilmedikçe modern türleri, modern bir zihniyetle yazılmış eserleri ona okutturmaya olanak yoktur. Halk kitapları "telkin ve propaganda eserleri" değildir. Bunların asıl amaçları öğretmek ve terbiye etmek değil, eğlendirmektir. Üstelik halk, bu kitapların konularını, kahramanların davranışlarını ve yaptıkları işleri ezberlemiştir. Konu ve kahramanları değiştirmek onların halk katındaki eski özelliklerini unutturamaz. Dolayısıyla hazırlanan eserlerde halk üzerinde yaratılmak istenen propagandanın etkisi boşa gidebilir. Güloğul'a göre halk, bu eserlerin değiştiklerini görünce kitaplara rağbet etmeyecektir (1938: 4-5).

Sonuçta aydınlar arasında halk kitaplarının modernleştirilmesine ilişkin proje üzerinde canlı ve sosyolojik bir tartışma yaşandığı görülmektedir. Aydınlar kendi açılarından projenin olumlu ve olumsuz yönlerini dile getirmişlerdir. Genelde beliren temayül modernleştirmede abartıya gidilmemesi gerektiğidir. Aksi taktirde halk, kendi yaşamlarının ve gerçekliklerinin sembolleri haline gelen tiplerin ve sahnelerin değiştirilmesini benimsemeyebilirler.

Halk Kitaplarını Modernleştirme Çabalarının Sonucu

Halk kitaplarını düzeltme, yalnız imla ve anlam yanlışlarını düzeltmekle sınırlı kalmamış, modern dünyaya uyarlanmayı içeren esaslı ve önemli değişiklikleri de kapsamıştı (Boratav, 1946: 215). 1937 genelgesinden sonra Matbuat Umum Müdürü olan Vedat Nedim Tör konu üzerinde yoğun çaba harcadı. Vedat Nedim'in çabaları arasında bizzat *Aşık Garip*, *Ferhat ile Şirin*'den piyesler yazılması ve bunların sahneye konulması yer aldı (Aksel, 1960: 179). Müdürlük bastıracağı birkaç halk kitabını İsmail Hakkı Tonguç'un başında olduğu köy eğitimliği projesi çerçevesindeki köylere gönderdi. Köylerde modern halk hikayeleri sesli olarak köylüye okunmaya başlandı (Tonguç, 1939: 140-1).

1937'de konu Halkevleri programlarına ve çeşitli komisyon raporlarına girmeye başladı. Örneğin Ankara Halkevi 1938 yılı programında, halk kitapları ve halk türküleri

üzerine esaslar hazırlanacağını ve bunların halkın bir araya geldiği mekanlarda yayılacağını vurguladı (Ankara Halkevi, 1937-1938: 50). Yine aynı yıl köylerde ve işçilerin yoğun olduğu yerlerde açılacak yeni Okuma Odaları üzerinde çalışan bir komisyonun raporunda modern halk kitaplarının bastırılması zorunluluğu bir kez daha belirtildi (*Tan*, 22.6.1938).

Tan'a yansıyan bu öneriden bir yıl sonra Kütahya milletvekili Besim Atalay tarafından yazılan *Suna ile Çoban Hikayesi* yeni karakterlerin ve konuların yer aldığı modern nitelikli halk kitaplarından birisidir. Kitap, 1939 yılının sonlarına doğru Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından bastırıldı. Konusu, İçel'de geçen bir aşk macerasıdır. Ancak macera, geleneksel Doğu imgelerini dışarıda bırakan ve Osmanlı öncesi Türk geçmişini öne çıkaran bir bakış açısıyla işlenmiştir. Ferit Develü'nün *Ulus*'ta belirttiğine göre bu eser, "saltanat devrindeki zulüm ve istibdattan meydana gelen şahsi hürs ve menfaatlerin artık kökünden kazındığı bir çok sosyolojik" olaylardan söz etmektedir. Hikaye geri bir geçmişi halkın anlayabileceği bir dille olumsuzlamıştır. Yanı sıra halkın düzeyine indirilmiş arı bir Türkçe ile "askerliğe olan ezeli ve yenilmez aşkı uğrunda canı kanı gibi sevdiği yavuklusundan ayrılmakta bir an bile tereddüt etmeyen vakur, azimkar Anadolu gencinin vatanına karşı gösterdiği sarsılmaz irade ve hissiyatına" tercüman olmaktadır. Eser köylere gönderilmiştir (*Ulus*, 27.12.1939). Eserin II. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra basılması ve sevgililer arasındaki "aşkı", içinde bulunulan ortamla ilintirerek "vatan aşkı"ndan daha geride bırakması anlamlıdır.

Suna ile Çoban Hikayesi, *Ulus*'ta T.İ. imzalı "Yankılar" köşesindeki bir yorumda övgüyle söz edilen modern bir halk kitabı oldu. Kitap, yoruma göre, "halkın yurt bilgisini çoğaltacak bölümler" içerdiği gibi Anadolu'nun "dağ havası", "köylü kızın duygusu", "köydeki molla tipi" hakkında bilgiler vermektedir. Hikaye, koşmalar, destanlarla süslenmiştir. Sonuçta, köylünün halk kitaplarında dinlemeye alışık olduğu bir üslubu eğitici ve öğretici yeni hikaye oluşturmak amacıyla kullanmıştır. Yorumda vurgulandığına göre kitapta "lüzumlu telkinlerde bulunmaya" önem verilmiştir (*Ulus*, 31.10.1939).

II. Dünya Savaşı'nda yeni yazılan halk hikayelerinin sayısı arttı. Otto Spies'in *Türk Halk Kitapları* eserinin girişindeki yazısında Behçet Gönül'ün belirttiğine göre (1941: XI) 1941 yılı itibarıyla üç yeni halk kitabı çıkarılmıştı: *Aşık Garip* (1939), *Aşık Kerem* (1939), *Arzu ile Kanber* (1940). Bu eserlerden *Aşık Kerem*'i de Besim Atalay yazmasına rağmen halk hikayesinin özgünlüğüne çok fazla müdahale etmemiştir. Buna karşılık Bekir Sutku Kunt'un yazdığı *Arzu ile Kanber*, "pek fazla modernize edilmiş, yirminci asır ve propaganda elinde ... [hikayenin konusu] pek fazla değişmiştir" (Spies, 1941: XI).

Gerçekten de özgün şekli aşk ve mertlik üzerine olan *Arzu ile Kanber*'in modern versiyonunun siyasal iktidarın ilke ve amaçlarını ileten malzemelerle dolu olduğu görülmektedir. Köylülerin yolda yarı uyukulu buldukları bir çocuk olan Kanber köye

getirilir. Kanber, Arzu'yla aynı köy okuluna gider. Okula ve öğretmene ilişkin bölümler hikayede şöyle geçmektedir:

Köyün mektebi yeni bir yapı idi. Sınıflarında sıralar vardı. Duvarlara haritalar asılmıştı. Sıraların karşısında kara tahta, onun yanında muallimin masası vardı. Mektebin muallimi Ankara'daki muallim mektebinden yeni çıkmış genç; bilgili bir adamdı. Mektep çocuklarına çok iyi bakıyordu. Onlara çok şeyler öğretiyordu. Cumhuriyet bayramında mektebi bayraklarla süslüyorlardı. Genç muallim bütün köylüleri oraya toplayıp onlara eski padişah idaresinin zulmünden, bundan sonra Cumhuriyetin iyiliklerinden bahsediyor, Atatürk'ün bütün dünyaya ün salmış büyüklüğünü, Türk olarak dünyaya gelmenin nimetlerini anlatıyordu. Kanber de Arzu ile beraber bu memlekette Cumhuriyet devrinde kardeş olarak doğdukları, başlarında Atatürk gibi büyük bir adam olduğu için, çok mesut olduklarını anlıyorlardı (Kunt, 1940: 5).

Hikayede para biriktirmenin, çalışmanın, vergi vermenin ve tasarrufun önemi her fırsatta vurgulanmakta⁷, otomobil, doktor, hastane modernliği simgeleyici unsurlar olarak göze çarpmaktadır.⁸ Daha da önemlisi, hikayeye ideolojik bir mekan olan Halkevi katılmıştır. Halkevi köycülük şubesine Arzu ile Kanber'in düğününü köyde balo yaparak düzenleme görevi verilmiştir. Arzu, baloda beyaz gelinlik, Kanber ise siyah kumaşla güvey elbiseleri giymiştir. Baloya şehrin valisi de katılmıştır (Kunt, 1940: 35). Kısaca hikaye, ideal köy ve köylü tipi resmi sunmaktadır.

Ne var ki bu ve benzer girişimlerin çok fazla etkili olmadığı bu yıllardaki bazı gözlemlerden anlaşılabilir. 1939'da yazan Deliorman, uygulamanın üç dört eserin üretilmesi ve üretilenlerin az sayıdaki köye gönderilmesiyle sınırlı kaldığını belirtmiş ve -kendi deyimiyle- "asrileştirilen" destanlardan, "en münevver köylünün dahi bunlardan haberi olmamıştı" (Deliorman, 1939: 6). Bu yılda (1939) Batı ve Orta Anadolu'daki köy odalarına ve köy kahvelerine gönderilen okuma amaçlı yayınlar arasında yer alan gazeteler, köylünün düzeyinin üzerindeydi. "Köylüye hitap eden gazeteler" ile köylüyle ilgisi olmayan dergilerin gönderilmesi yüzünden köylü bu yayınlara fazla ilgili duymamakta, yine eskiden olduğu *Aşık Garib'i*, *Aslı ile Kerem'i*, *Kamber ile Zühre'yi* okumaya devam etmekteydi (Deliorman, 1939: 7). Mediha Esenal da, 1940'larda İç Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'ndeki köylerinde yaptığı sosyolojik araştırmalarında,

⁷ "Hasan Çavuşun köyün yakınında birkaç tarlası, bağı, bostanı, davarı vardı. Bunlardan her yıl aldıkları mahsulden kış için yiyeceklerini ayırıyorlar, geriye kalanını kasabaya götürüp satıyorlardı. Ellerine geçen para ile Nazilli Fabrikası'nın dokumalarından alıyorlar, sayım vergisini veriyorlar, sonra artan parayı kasabadaki bankadan aldıkları kumbaraya yatıyorlardı." (Kunt, 1940: 6).

⁸ "Kanber kolunu oynatamadığı için kolunun kırılmış olduğu anlaşıldı. Derhal bir otomobil getirtilip Kanber'i içine yatırarak şehrin memleket hastanesine götürdüler. Doktor, Kanber'in kolunu muayene etti, aletle içeride kemiğin resmini aldı. Sonra kolu alçıya koydular." (Kunt, 1940: 14).

özellikle soğuk kış geceleri, köylülerin ucuz baskılarla çıkarılan “eski zaman hikayelerini” köy odalarında yüksek sesle okuduklarını yazmaktaydı ki, bu gözlem, Tuğrul Deliorman’ın Batı Anadolu ve İç Anadolu için yaptığı incelemelerine denk düşmekteydi. Esenal, 1943’de dahi, halkın istediği dilde yazılmış, kolay, öğretici ve eğlendirici kitapların köylere ulaştırılmadığından şikayet etmekteydi (1999: 177). Akif Koran *Ülkü*’de (1943: 11-12) Çankırı’nın Ereger köyündeki erkek toplantı mekanlarında okur yazarların *Ahmediye*, *Muhammediye*, *Battal Gazi* gibi kitapları okuduklarını yazar. Enver Naci Gökşen (1941: 7) ve Turhan Kut’un (1941: 3) gözlemleri aynı gerçeğe işaret etmektedir. Gökşen, Adapazarı’nda her salı kurulan pazarda dizilen kitapların klasik halk kitapları olduğunu belirtir.⁹ Kut, 1941’de modernleştirilmiş bir tek halk kitabını bile ne kütüphanelerde, ne seyyar kitapçılarda bulamamaktan yakınmaktadır. Boratav ise aynı yıl Anadolu kasabalarındaki halk hikayecilerinin özellikle soğuk kış gecelerinde kahvehanelerdeki hikaye anlatma geleneğini sürdürdüklerini yazar:

Geçenlerde bir doktor arkadaşımınla beraber, kış geceleri, bulunduğum kasabanın birçok kahvelerinde sanatlarını gösteren halk hikayecilerinden birini dinlemeye gittik. Memleketin bu bölgelerinde halk hikayeciliği ananesi hala kuvvetle yaşamaktadır. Oturduğumuz kahvede elli altmış kişi toplanmış, yüzlerinde heyecan ve alakanın tam bir ifadesi, hikayecinin sözlerini ve hareketlerini ciddiyetle takip ediyorlar. Aşık, üç buçuk saat kadar kahvehanenin ortasında dolaşarak çaldı, çağırdı ve anlattı. Sazını, hikaye anlatırken bir omzuna asıyor, türkülerin geçtiği yerlerde ise göğsüne dayıyor ve yine ayakta -tıpkı ortaçağ kitaplarında resimlerine rastladığımız Troubadourlar gibi- yüzüne türkünün istediği ifadeyi, mimikleri vererek, vücuduna bazen de ellerinden birini sazdan ayırmak suretiyle, eline ve parmaklarına vakaların tasviri için lüzumlu jestler yaptırarak, gah sesini yumuşatıp hazinleştirerek, gah hikayede vasfedilen “arslan yiğitlerin” dağları gümbürdeten naralarıyla kükreyerek teller üzerinde bazen ezgin, hicranlı melodiler, bazen de ferah dolu şen, şakrak havalar, yahut oynak oyun ritimleri gezdirerek gözlerimizin önünde tek aktörlü bir temsil sahnesi yaratıyordu (1982: 211).

Boratav’ın halk hikayelerinin kahvehanelerde gücünü koruduğu “memleketin bu köşeleri” dediği yerler, yine kendi deyimiyle, “tiyatro, sinema ve kitap gibi” kültürel ürünlerin uğramadığı yerleşim birimleridir. Buralarda halk hikayecilerini dinlemek üzere kahvehaneleri dolduran kişiler “Aşık Garip, Tahir ile Zühre, vs. gibi kitapları dahi okuyamayan cahil kimseler” yanında biraz okuma yazma bilenler ve lise öğrencilerinden oluşmaktadır. Eğitimle halk hikayelerinin tüketimi arasında doğrudan bir ilişki

⁹ Gökşen’in bir başka gözlemi, halk hikayeleri yanında, köylülerin satın almak için akın ettiği diğer yayınlar, “son zamanlarda moda olan film hülusalari muhtevi broşürler”di. Yazara göre bunun nedeni, bu kitapların “halkla kurduğu yakın temastı” (1941: 7)

olmadığının kanıtı dinleyiciler arasında liseli öğrencilerin bulunmasıdır. Yüzlerce yıl önce hikayelerin oluştuğu *toplumsal koşulların* Türkiye'nin birçok Anadolu kasabasında 1941 yılı itibariyle *varlıklarını halen sürdürüyor olması*¹⁰ halk hikayeleri ve hikayecilerine yönelik ilginin başlıca nedenini oluşturmaktadır:

Bu kalabalık dinleyici kitlesinin hayat şartları, hikayelerin, yüzlerce sene evvel meydana geldikleri ve bugünkün merasimine yakın bir şekilde anlatıldıkları devrin şartlarıdır. Binnetici, bizim için tiyatro, sinema ve roman ne ise, henüz asrımızın bu sanat nevelerinden mahrum bulunan insanları için bu halk hikayeleri de aynı şeydir. Liselilerin kahvede zevkle hikayeciyi dinlediklerini görüyoruz. Demek ki mektepler ve şehir hayatı henüz, gençlerin aile ve kasaba muhitinden aldıkları itiyatlarının yerine yenilerini verememiş. Çocuklar, analarının, ninelerinin masallarını dinledikleri çağda içine girdikleri hayal aleminin devamını, kahveyi öğrendikleri andan itibaren bu hikayelerde buluyorlar. Alelade günlük hayatlarının dışındaki bir alemin rengarenk tablolarını veren tiyatro, sinema ve kitap gibi rakipleri bulamayınca elbette aşık hikayeci bir müddet daha hükmünü yürütecektir (1982: 214).

Boratav'a göre, "kültür merkezlerine uzak kalmış memleket köşelerinde" halk hikayecilerinin kahvehanelerdeki etkinlikleri bir süre daha devam edecek ve açılacak olan her sinema, her yeni kitapçı dükkanı, kış ve ramazan gecelerinde hikayecilerin "ıcrayı sanat ettiği bir kahveyi kapatacaktır" (1982: 214). Benzer gerçeğe Fuad Köprülü de işaret etti, ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler ile sanayileşmenin etkisinin uzak birimlere genişlemesinin geleneksel sözlü kültür taşıyıcılarının önemlerini azalttığını savundu. Bununla birlikte Köprülü, Cumhuriyetin erken yıllarında yukarıdan "halk terbiyesi" nitelikli ideolojik girişimlerin de aşıkları yaşatan koşulları kökünden sarstığını belirtir (Köprülü, 1999: 165).

Projenin Tam Başarıya Ulaşamamasının Nedenleri

Yukarıdaki açıklamalardan halk kitaplarındaki modernleştirme çabalarının iki nedenden dolayı tam başarıya ulaşamadığı anlaşılır. İlki halk kitaplarıyla ilgili yukarıdan üretilecek projelerin tek başlarına, halk katmanlarının bunları içselleştirmeleri için yetersiz kalabilmeleriyle ilgilidir. Halk kitaplarının varlığını sürdürdüğü yerleşim birimlerinde yaşayanların sosyo-ekonomik koşulları değiştirilmedikçe proje tam olarak başarıya ulaşamaz. Üst ve altyapısal devrimler buluşturulmalıdır. Boratav'ın ve Fuad Köprülü'nün uzak Anadolu'da kahvehane köşelerindeki gözlemleri bu gerçeğe işaret eder. Nitekim Avrupa'daki gelişim, tam da Boratav ve Köprülü'nün görüşlerini destekler. Burke'in de belirttiği gibi ondokuzuncu yüzyıla kadar halk kültüründeki tüm

---

¹⁰ Vurgular bana ait.

reform girişimleri kurumsal ve ekonomik temeldeki yetersizlikler yüzünden tam başarıya ulaşamamıştı. Ondokuzuncu yüzyılda ise kasabaların büyümesi, okulların yayılması ve demiryollarının gelişmesi gibi pek çok faktör halk kültüründeki hızlı değişimi kaçınılmaz kıldı (Burke, 1996).

Projenin tam başarıya ulaşamamasının ikinci nedeni, Charteir'in halk kültürü alanındaki reformların başarısızlığını ilişkilendirdiği "alımlama" boyutuyla açıklanabilir. Charteir'e göre "her zaman kural ile yaşanan, emir ile uygulanan, hedeflenen anlam ile oluşan anlam arasında ayırım vardır ve bu ayırım, içten içe, yeni oluşumlara ve sapmalara neden olur" (1998: 260). Gerçekten de sapmalar, tarihçiler açısından bilindik konulardır. Türk tarihinde kahvehaneler gibi geleneksel halk kültürünün sergilendiği kurumlar üzerinde siyasal iktidarın yürüttüğü denetim mücadelesinin başarısızlığı artık iyiden iyiye belgelenmiştir (Öztürk, 2006). Chartier ise 16 ve 18. yüzyıl arasındaki Avrupa'da halk kitaplarını reforma tabi tutanların beklentisiyle (=iktidarın beklentisiyle), onları alımlayanların (=halkın) algılama biçimleri arasında gerilim olduğunu yazar:

Bunların [halk kitaplarının] hedef kitlelerince algılanışına gelince (tabii ki bu, bir tarihi için çözümlemesi daha güç bir olgudur), bu metinler, üretimlerinde ya da dağıtımlarında esas alınan beklentileri dikkate almayan, "halktan" okurlar tarafından farklı biçimde alınıp benimsenerek kullanılmışlardır. Öyle ki, "yararlı olsun" diye "öğretici" yayın düzleminde verilen bir yayını, okuyucu kurgu düzlemine çeker ya da tam tersi, kurgu olarak sunulan metinleri gerçek olarak algılar (274-5).

Chartier'in vurgusu 1937 projesinin gündeme geldiği sıralarda fikirlerini açıklayan Halit Fahri Ozansoy ve Boratav'ın görüşüyle uyumludur. Daha önce de belirtildiği gibi Ozansoy halkın gerçek yaşam koşullarına uymayan yeni kahramanlara ve olaylara halk kitaplarında yer verilmesi durumunda halkın bunlara karşı direneceklerini yazmıştı. Boratav ise modernleştirme babında yapılacak esaslı değişikliklerin halk tarafından kabul edilmeyeceğini vurgulamıştı. Boratav bir başka yazısında halk kitaplarının modernleşmesini girişimlerine rağmen halkın eskiden olduğu gibi kahvehanelerde aşıkların ve meddahların eski taş baskısı kitaplarda işitmeye alıştığı hikayelerini dinlediklerini belirtir:

Halk hikayelerinin okuyucuları, onları, orijinalliklerinden mahrum edilmiş olarak görmeye tahammül edemiyorlar.¹¹ Bu hikayeleri yenileştirmek gayesiyle ele alan müellifler, modern roman ve hikaye ile halk hikayelerinin ayrı ayrı şeyler olduğu, halk hikayeleri mevzularının modern hikaye üslup ve tekniğine gelemeyeceği, her devrin ve sosyal muhitin kendine göre bir edebi çeşidi olduğu, her çeşidin üslubunun da kendine has bulunduğu gerçeğini anlamamış görünüyorlar (1946: 217).

---

¹¹ Vurgu bana ait. Konunun alımlama boyutunu göstermesi açısından yapıldı.

Reşat Nuri Güntekin (t.y.: 142-3) ise 1930'lardaki Anadolu'daki gözlemlerine dayanarak yazdığı *Anadolu Notları*'nda aynı gerçeği, halkın "propagandadan şüphe ederlerse yengeç kokusu almış midye gibi sımsıkı kapanırlar" ifadesiyle dile getirir. Yazara göre, halk üzerinde asıl etkili eserler "ders ve propaganda sezilmeyen" eserlerdir.

Sonuç

Tanzimatla başlayan modernleşme çabalarına rağmen halk kitaplarının modernleştirilmesini içeren geniş kapsamlı bir kültürel proje gündeme gelmedi. Tanzimat modernleşmesinin yaşandığı sıralarda sözlü gelenekle aktarılan el yazmalı destanlar ve halk hikayeleri matbaalarda henüz yeni basılmaya başlamıştı. Bu dönemde reform bağlamında düşünülebilecek olan gelişme, belki sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçiş sırasında yaşanabilecek denetimsel süreçtir. Yazıya tespit etme sırasında sözlü gelenek anlatıcılarının ve anlatıları yazıya aktaranların kendi kendilerini denetlemeleri, yanı sıra matbaadaki basımın öncesinde ve sonrasında halk kitapları üzerinde içerik ve biçim açısından uygulanan denetimler bu bağlamda düşünülebilecek gelişmelerdir. Ne var ki bu gelişim sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş sırasında Avrupa'da da görülmüştür, dolayısıyla bu kıtada gerçekleştirilen on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasındaki asıl halk kültürü reformlarıyla çok fazla ilintili değildir. Asıl reformlar, siyasal iktidarın bizzat halk kültürünü dönüştürme ve yenileme çabaları çerçevesindeki müdahalelerinden oluşmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyılda başlayan halk hikayelerinin yazıya geçirilmelerini ve bunların halk kitapları olarak basılmalarını siyasal iktidarın geniş kapsamlı bir projesi olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda konunun bir proje biçiminde gündeme gelmesi Kurtuluş Savaşı sırasında ve Cumhuriyetten bir yıl önce Kazım Karabekir tarafından önerildi. Toplum düzenlemeye ve biçim vermeye yönelik projeler bağlamında önde gelen isimlerden olan Karabekir¹² bu projesinde kitapların içeriklerine sağlık, ekonomi, spor, vatan ve din duygularını güçlendirici ifadelerin konulmasını istedi. Ne var ki bu projenin siyasal iktidar boyutunda kabul edildiğine ve hayata geçirildiğine ilişkin işaret yoktur.

Cumhuriyetin kurulmasından 1937 yılına kadar olan dönemde siyasal iktidar halk kitaplarının modernleştirilmesine yönelik kapsamlı bir proje üretmemesine rağmen, bazı aydınlar siyasal otoritenin dışında kendiliklerinden bu işe soyunmuşlardır. Bu aydınlar, halk kitaplarında "zararlı" olarak niteledikleri hususları ayıklamışlar, gerekli yerlerde okuyucuya uyarılarda bulunmuşlar, hatta yeni halk kitapları yazmışlardır.

Konuyla ilgili ilk ciddi proje ise 1937 yılında siyasal iktidar tarafından üretildi. Proje, yeni devletin yeni insanı ve toplumu yaratma amacı doğrultusunda giriştiği toplumsal ve kültürel alanlarda giriştiği modernleşme çabalarının bir parçası olarak gündeme getirildi.

---

¹² Kazım Karabekir, Türkiye'de birer okul mahiyetinde, çok boyutlu özellikleri olan ve eğitici ve öğretici filmlerin gösterilmesine olan veren mekanların üretilmesiyle ilgili Cumhuriyetin ilanından kısa süre önce "İbret Yerleri" adındaki projenin de öncüsüdür. Proje, M. Kemal tarafından onaylanmasına rağmen mali imkansızlıklar yüzünden hayata geçirilmemişti (Öztürk, 2004: 64-67)

Buna karşın siyasal iktidar projeyi yukarıdan zorlayıcı bir baskıyla uygulamak yerine kamuoyunda tartışmaya açtı, neler yapılabileceği üzerinde aydınların görüşlerini istedi. Edebiyatçıları halk kitabı yazmaya teşvik etmek için ödüllü yarışma açtı. Ancak proje uygulamaya tam geçirilmedi veya geçirilemedi, daha ziyade tartışma düzeyinde kaldı. Tartışmaya katılan aydınlar arasında halk kitaplarının modernleştirilmesinin lehinde veya aleyhinde görüşler belirdi. Halk kitaplarını modernleştirme projesinin tam başarıya ulaşmamasının nedenleri sorgulandığında iki nedenden söz edilebilir. İlki, bir dizi aydının vurguladığı gibi, halkın açık “propaganda” içeren ve kendi gerçek yaşam koşullarıyla örtüşmeyen iletilerden kaçınmasıdır. Başka deyişle geniş toplum kesimleri bu ürünlere yerleştirilen açık propaganda iletilerini kabul etmemekte, Ozansoy’un deyimiyle onlara direnmektedir. İkinci bir neden toplumsal ve ekonomik yaşamdaki değişikliklerin yukarıdan halk kitaplarını modernleştirme çabalarına göre geri kalmasıdır. Özel çabalarla nesnel koşullar uyumsuzdur. Halk, içinde bulunduğu geleneksel yaşam koşullarını yansıtan halk kitaplarındaki kahramanları kendisiyle özdeşleştirmektedir. Modern koşulları yaşamayan bir toplumun modern çağın simgelerini içinde barındıran eserleri içselleştiremeyeceği açıktır. Üstten gerçekleştirilmek istenen kültürel reformlar, altyapıda köklü değişikliklerle desteklenmedikçe başarıya ulaşamaz.

Halk kitapları üzerinde yönetimin sürdürdüğü mücadele yöntemine bakılırsa, bunun, hali hazırda var olan ürünleri yasaklamak veya toplamak gibi sert içerikli olmadığı görülmektedir. Avrupa’ya göre Türkiye’de yüzyıllar sonra başlayan halk kitaplarını modernleştirme süreci, Avrupa’da olduğunun tersine sistematik bir “bastırma” ve denetim boyutunda değildir.

KAYNAKLAR

Gazeteler

Akşam (1930-1942); *Kurun* (1937), *Cumhuriyet* (1930-1942); *Son Posta* (1930-1942); *Haber* (1937); *Tan* (1936-1942); *Ulus* (1934-1944).

Dergiler

Altan (Elazığ Halkevi Dergisi, 1936), *Yeni Adam* (1934-1945); *Ülkü* (1933-1944).

Kitap ve Makaleler

Ahmad, Feroz (2001) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yay., İstanbul.

Aksel, Malik (1960) *Anadolu Halk Resimleri*, İstanbul.

Aldan M. (1997) “Atatürk’ün Bir Uyarısı”, *İdarecinin Sesi*, C. 11, S. 66, Kasım 1997, s. 29-30.

Alpaslan, Gonca Gökçalp (2002) *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

- And, Metin (1963-64) *A History of Theatre and Popular Entertainment in Turkey*, Forum Yay., Ankara.
- Ankara Halkevi (1937-1938) *Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 475.651 Yurttışı Çatısı Altında Topladı*, Ankara.
- Başgöz, İ. and Wilson H. (1968) *Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara.
- Başgöz, İlhan (1970) "Turkish Hikaye-Telling Tradition in Azerbaijan, Iran", *The Journal of American Folklore*, C. 83, S. 330 (Oct. -Dec., 1970), s. 391-405.
- Başgöz, İlhan (2002) *Sibirya'dan Bir Masal Anası*, Genişletilmiş II. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Berkes, Niyazi ve Kirby, Fay (1962) *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara.
- Birsel, Salah (2002) *Kahveler Kitabı*, Sel Yay., İstanbul.
- Boratav, Pertev Naili (1942) "Köroğlu Kimdir?", *Yurt ve Dünya*, C.3, S. 20 (Ekim), s. 280-5.
- Boratav, Pertev Naili (1946) *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Boratav, Pertev Naili (1982) *Folklor ve Edebiyat II*, Adam Yay., İstanbul., s. 497-507.
- Boratav, Pertev Naili (1984) *Köroğlu Destanı*, Adam Yay., İstanbul.
- Boratav, Pertev Naili (1991). "Destan, Roman ve Cemiyet", *Folklor ve Edebiyat*, C. 2, Adam Yay., İkinci Basım, İstanbul, s. 65-70.
- Boratav, Pertev Naili (2000). *Halk Edebiyatı Dersleri*, C. 1., Tarih Vakfı, İstanbul.
- Burke, P. (1996) *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, Çev. Göktuğ Aksan, İmge, Ankara.
- Chartier, Roger (1998) *Yeniden Geçmiş: Tarih, Yazılı Kültür, Toplum*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Deliorman, Tuğrul (1939) "Köy Gençliğini Yetiştirme Çareleri ve Okuma Odaları", *Köy Dergisi*, S.1 (Nisan), s. 6-7; 15.
- Ellul, Jacques (1998) *Sözün Düşüşü*, Paradigma, İstanbul.
- Esenal, M. (1999) *Geç Kalmış Kitap: 1940'lı Yıllarda Anadolu Köylerinden Araştırmalar ve Yaşadığım Çevreden İzlenimler*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Gerbner, George (1998) "The Stories We Tell", *Kültür ve İletişim*, C.1, S.1 (Kış/Winter), s.17-30.
- Gökşen, Enver Naci (1941), *Yeni Adam*, C.10, S. 326 (Mart), s. 11.
- Görkem, İsmail. Sözlü Kültür Geleneği Açısından Çukurova'lı "Türkülü Hikaye" Anlatıcısı Köroğlu (Aşık Mehmet Demirci). III. Uluslar arası Çukurova Kültürü Bilgi Şöleni içinde, s. 358-365.
- Güloğul, Faruk Rıza (1938) *Halk Kitaplarına Dair*, İstanbul.
- Güntekin, Reşat Nuri (t.y.) *Anadolu Notları I-II*, İnkılap, İstanbul.

- Hattox, R. S. (1998) *Kahve ve Kahvehane: Bir İçeceği'nin Yakın Doğu'daki Kökenleri*, 2. Basım, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Kabacalı, A. (2000) *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*, Literatür Yay., İstanbul.
- Kafadar, Cemal (1995) *Between Two Worlds*, University of California Press.
- Karabekir, Kazım (1988) *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul.
- Karpat, Kemal (1959) *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, Princeton.
- Karpat, Kemal (1991) "The Republican People's Party 1923-1945", *Political Parties and Democracy in Turkey* içinde, Metin Heper-Jacop M. Landau (ed.), London, s.42-64.
- Kaya, Muharrem (2004) *Türk Romanında Destan Etkisi*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Kaygılı, O. C. (1937) *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*, Burhanettin Basımevi, İstanbul.
- Koran, Akif (1943) "Yaren", *Ülkü*, 16 Birinci Kanun, C. 5, S. 54, s. 11-12.
- Köprülü, Fuat (1999) *Edebiyat araştırmaları*, TTK, Ankara.
- Kunt, B. S. (1940) *Arzu ile Kanber*, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından, Halk Kitapları III, Ankara.
- Kut, Turhan (1941) "Köylü Neler Okuyor?", *Yeni Adam*, C.10, S. 341 (Ağustos), s. 3.
- Lewis, B. (1993) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Migdal, Joel S. (2001) *State in Society: Studying New States and Societies Transform and Constitute One Another*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Nutku, Özdemir (1997) *Meddahlık ve Meddah Hikayeleri*, İş Bankası Yay., İstanbul.
- Ong, Walter J. (2003) *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev.: Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yay., İstanbul.
- Öztürk, Serdar (2004) "Kazım Karabekir'in Sinema Projesi", *Toplumsal Tarih*, S. 124 (Nisan), s. 64-67.

- Öztürk, Serdar (2006) *Cumhuriyet Türkiye'sinde Kahvehane ve İktidar*, Kırmızı, İstanbul.
- Sanders, Bary (1999) *Öküz'ün A'sı*, Ayrıntı, İstanbul.
- Spies, O. (1941) *Türk Halk Kitapları*, Çev. Behçet Gönül, Eminönü Halkevi Neşriyatı, İstanbul.
- Tanör, B. (2002) *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, 8. Baskı, İstanbul.
- Tonguç, İ.H. (1939) *Canlandırılacak Köy*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Toprak, Z. (2004) "Türkiye'de Sol Faşizm Ya da Otoriter Modernizm 1923-1946", *Toplum ve Bilim*, S. 100, Bahar, s. 84-99.
- Trimberger, E. K. (1978) *Revolution from above : military bureaucrats and development in Japan, Turkey, Egypt and Peru*, Transaction Books, New Brunswick.
- Ünver, Süheyl (1962) "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Türk Etnografya Dergisi*, S. 5, s. 39-84.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (1936) "Bir Anket Münasebetiyle", *Yedigün*, C.7, S.172 (Haziran), s. 5.

Özet:

Avrupa'da on altıncı yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyıl arasında büyük oranda tamamlanan halk kültürü alanındaki reformların bir parçası halk kitaplarıyla ilgilidir. Siyasal iktidar, bu kitaplarda zararlı gördükleri unsurları çıkarmış ve onların yerine kendi ilke ve amaçlarını yansıtan ifadeler koymuştur. Bu makale sürecin Türkiye boyutunu incelemektedir. Buna göre, Türkiye'deki halk kitaplarının modernleştirilmesi siyasal iktidarın bir projesi olarak ancak 1937 yılında gündeme gelmiştir. Proje halk kitaplarını yasaklama ve onları tamamen siyasal iktidarın denetim altına alma stratejisinden ziyade, halk kitaplarındaki klasik kahramanların ve olayların Cumhuriyet devrimlerine ve modern hayata uyumlu olacak şekilde dönüşüme uğratılmasını içermiştir. Projenin amaçları göz önüne alındığında projenin kısmen başarılı olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Halk kitapları, modernleşme, reform, halk kültürü, taş baskı

Abstract:

In Europe, one of the parts of the reforms attempted on popular culture between the sixteenth and the nineteenth centuries was related to popular books. Political power omitted the elements which it perceived dangerous and instead of them put expressions reflecting its own principles and aims. This article investigates the reflections of this process on Turkey. The modernization of popular books was put forward by the political power as a project only in 1937 in Turkey. The project, rather than prohibiting of these books and getting under control of the political power, includes transforming the traditional heroes and events in these popular books in line with the Republican revolutions and with the modern life. Given the objectives of the project of the modernization of the popular books, it can be said that this project, was, partly, successful.

Key Words: Popular books, modernization, reform, folk culture, lithography.